

Clark, Emma. çev. Elif Dolanbay-Adem Yerinde

İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı

Özgün Adı: The Arts of The Islamic Garden

İstanbul: İnkılâb Yayınları. 2016. 228 sayfa. ISBN:978-605-9555-08-1.

■ Esra ÇİFTCİ*

İslam medeniyetinde "bahçe sanatı", İslam'ın doğuşundan günümüze kadar varlığını sürdüren bir sanat dalıdır. Bu sanat dalı, mekânların kompozisyonunun tamamlayıcısı olarak ortaya çıkar ve peyzaj mimarisi olarak adlandırılır. İslam mimarisinde bahçeler, dinlenme, düşünme ve tefekkür için özel bir yer olarak kabul edilirken, huzur, sükûnet, ferahlık ve serinlik simgeleriyle tasavvur edilmiştir. İslam bahçe sanatının merkezinde, "altlarından ırmaklar akan, yoğun gölgeliklerle yeşilliklerin bulunduğu" bir cennet anlayışı yer almaktadır. Bu anlayış, yeryüzündeki cenneti temsil etmek amacıyla İslam bahçe sanatının ilham noktasını oluşturur.

Emma Clark'ın "İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı" adlı kitabı, İslam bahçe sanatının temel temasının tevhid ilkesi olduğunu vurgulamaktadır. Kitap, İslam bahçe sanatının diğer kültür ve medeniyetlerin bahçe sanatlarından nasıl ayrıldığını belirleme ve bu farkın biçimsel olarak nasıl ortaya çıktığını inceleme amacını taşımaktadır. Yazar, İslam bahçe sanatının karakteristik bir özelliği olan "çar-bağ" (çehar-bağ / iki eksenle dört parçaya bölünmüş) modeline vurgu yapmakta ve 10. ile 17. yüzyıllar arasında İspanya, Türkiye, İran ve Hindistan'da inşa edilen etkileyici bahçe örneklerini bu modelin merkezinde incelemektedir. (s. 11) Yazar bu eserinde, İslam bahçelerinin diğer bahçelerden farklı olan yönünün su ve gölge vurgusu olduğunu belirtmekte, aynı zamanda günümüz bahçeciliğine ilişkin pratik ve nitelikli bilgiler sunmaktadır.

Yazarın bu kitabı kaleme almasındaki temel gayesi, günümüze kadar gelmeyi başarmış bazı İslam bahçelerinden ilham almak ve bunu alanın ilgilileri ile paylaşmaktır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı E-posta: esramasi35@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6947-8788>.

“İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı” isimli eser giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, “Bahçe Türleri”, “Kur’an, Sembolizm ve Platon”, “Farklı Bir Çevrede İslam Bahçeleri” ve “Modern Dünyada Çar-bağ” başlıklarına kısaca değinilmiştir. Bu bölümde zikredilen bahçe türleri, iki kısma ayrılmıştır. Bu kısımlardan biri dışa dönük geniş bahçeler, diğeri ise içe dönük, avlulu bahçelerdir ki bu avlularda sıklıkla çar-bağ modeli kullanılmıştır. Giriş bölümünde, avluların insanı dış dünyadan soyutlayan bir tarafının olduğu ve yine avluların kalbe ve Allah'a yönelişi sembolize ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca, bu başlık altında ele alınan önemli hedeflerden bir diğeri, Birleşik Krallık ve Kuzey Avrupa gibi benzer iklimlere sahip bölgelerde geleneksel İslami dört bölümlü bahçelerin (çar-bağ) günümüzde hala kullanılabileceğini ve geliştirilebileceğini göstermektedir. (s. 23)

Birinci bölümde “Tarih, Sembolizm ve Kur’an-ı Kerim” ana başlığı altında bu kavramların her birisi ayrı ayrı ele alınmaktadır. Kur’an-ı Kerim’deki ayetler bağlamında cennet tasavvurunun Müslüman toplumdaki bahçe sanatı üzerine bir etkisinin olduğu söylenebilir. Nitekim yazar da bu konuya değinmektedir. (s. 32) Clark, İslam bahçe sanatında dört sayısının özel bir öneme sahip olduğunu ve bu sayının Kur’an-ı Kerim’deki Rahman suresinde bahsedilen dört nehir ve dört bahçeye atıfta bulunduğunu belirtmektedir. İslam bahçe sanatında "çar-bağ" modeli, dört bahçe ve dört nehrin tasvir edildiği bu ayetlere dayanarak oluşturulmuştur.

Bununla birlikte bu bölümde “Tasarım ve Sembolizm: Dört Sayısı”, “Rahman Suresi”, “Çar-bağın Gelişimi”, “Barış”, “Kur’an-ı Kerim’den Bir Kısım”, “Gelenek ve Geleneksel Sanat”, “Birlik Kavramı” alt başlıkları incelenmekte ve bölümün genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde, “Tasarım ve Düzen” ana başlığı içinde “Birlik/Bütünlük Anlayışı”, “Tefekküre Dayalı Öğrenim”, “Düzen Anlayışı”, “İslam Bahçesi Tasarım Tarihinin Önemli Şahsiyetleri”, “Bahçe İsimleri”, “Avrupai ve İslami Bahçe Tasarımları”, “Akdeniz Bahçeleri ve İslam Bahçelerinin Mukayesesi”, “Hikmet”, “Tasarım Unsurları”, “Tasarım Uygulamaya Nasıl Konulur?”, “Disiplin Tasarımı Yönlendirir”, “Mekânın Ruhu (Genius Loci)”, “İç Avlu Bahçeleri” konuları derinlemesine tahlil edilmektedir.

Emma Clark, bu bölümde İslam bahçelerini diğer bahçelerden ayıran en önemli özelliğin "birlik" vurgusu olduğunu ifade etmektedir. Örnek olarak, Cennetü'l-arif'teki "Patio de la Acequia", Mersin Avlusu ve Elhamra'daki diğer bahçeleri gözlemledikten sonra insanların zihninde tek bir şeyin canlandığının farkına varıldığına dikkat çekmektedir. Bu örnekler, Müslüman tasarımcı ve sanatçıların

bahçe sanatında orantılı planlamayı, havuz ve yeşilliğin uyumlu kullanımını, renk ve dokunun birleşimini bütünlük içinde ele aldıklarını ve bu bütünlüğün "birlik" kavramına işaret ettiğini göstermektedir. (s. 43) İslami bahçe tasarımları ile Ortaçağ bahçe tasarımları arasında çeşitli benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlikler, katedral ve manastır örneklerinde olduğu gibi, avlulu bir yapıya ve zengin yeşillik kullanımına dayanmaktadır.

Üçüncü bölümün üst başlığı "Geometri, Sert Peyzaj ve Mimari Süsleme"dir. Bu ana başlığın altında "Geometri ve İslam Sanatı", "Geometri ve Sayı", "Sekiz Sayısı", "Basit Geometrik Desenler", "Çıraklık ve Ustalık", "Bahçe Ustalığı", "Hat Sanatı", "Sert Peyzaj Malzemeleri", "Pratik İpuçları", "Meşrebiyeler", "Pencere Demirleri(Şebeke)", "Duvarlar ve Renk", "Köşk ve Çadırlar", "Güneşlik", "Oturma Yerleri", "Çardak-Kameriye ve Teras", "Seralar", "Çömlek, Küp, Saksı, Semaver" ve "Aydınlatma" başlıkları ele alınmıştır. İslam bahçe mimarisinde bahçeyi tasarlarken su, gölgelik, dinlenilecek yer gibi ana unsurların yanında bu unsurlara yardımcı olan süsleme sanatlarından yararlanılmıştır. Cephe süslemelerinde, bahçe karolarında ve meşrebiyelerde geometrik motifler sıkça kullanılarak bu tasarım tamamlanmıştır. (s. 83)

Dördüncü bölüm, İslam bahçe sanatındaki "su" konusuna dairdir. Clark, bu bölümde bahçe sanatında kullanılan suyun tasarım ve kullanımı hakkında genişçe bilgilere yer verip, suyun bahçe dizaynına kattığı rahatlatıcı ve huzur verici etkisine, İslam bahçeciliğinde bir bahçeyi oluştururken en birincil parçanın su olması gerektiğine değinmiştir. Yazar, Lahor'daki Şalimar Bahçeleri'nde veya Elhamra'daki Cennetü'l-arif bahçelerinde görülen akan suların, dünyada cennet bahçelerini hatırlatan en iyi temsillerden olduğunu dile getirmektedir. (s. 101)

Bu bölümün alt başlıkları "Sembolizm", "Pınarlar", "Suyun Yerde Kullanımı", "Şalimar Bahçeleri", "Tarih ve Coğrafya", "İspanya", "Elhamra ve Cennetü'l-arif", "Elhamra ve Cennetü'l-arif Saray ve Bahçeleri Arasında Gezinti", "Fas", "Suriye", "İran", "Bahçenizdeki Su", "Çadırlar, Çini-Hanalar, Çabutralar", "Avrupa Bahçelerinde İslami Tarzda Su"dur. Avrupa bahçelerinde İslami tarzda su tasarımına örnek olarak İngiltere'deki Hestercombe Bahçesi gösterilebilir. Bu bahçe, geniş taş bordürlerle çevrili, uzun ve dar, dengeli bir şekilde ilerleyen su oyukları veya kanalları içermektedir. (s. 118)

Beşinci bölüm "Ağaçlar ve Çalılar" olarak adlandırılmaktadır. Ağaçlar, buldukları bölgenin iklim koşullarının en belirgin özelliğini taşıyan canlılardır. Bahçelerin ve gezinti alanlarının oluşturulmasında bitkilerden yararlanılmalı ve bu yarar göz önünde bulundurularak iklime ve çevreye uygun bitkiler seçilmelidir.

İslam Medeniyeti'nin oluşmasından bu yana her coğrafyanın kendine özgü iklim koşullarına sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda zengin bitki örtüleriyle karşılaşmıştır. Orta Doğu, Akdeniz ve Kuzey Afrika bahçelerinde

genellikle jakaranda, begonvil, dişotu, zakkum ve gülhatmi gibi bitkiler görülmektedir. Bu bitkiler, bu bölgelerin iklimine uyum sağlayan ve bahçelerin estetiğine katkıda bulunan bitkiler arasındadır.

Sözgelimi İran minyatürlerine baktığımızda ekseriyetle selvi ağacı, çınar ağacı, farklı tür narenciye ve yemiş ağaçları karşımıza çıkmaktadır. Bahçelerde hoş koku yayması için yasemin, hanımeli, gardenya, frangipani ve güller sıkça tercih edilmiştir. (s. 121) Bu bölümün alt başlıkları, “Değişen İklim”, “Kaynaklar”, “Ağaçlar ve Çallılar İçin Özet Rehber”, “Kur’an ve Hadiste Ağaç Sembolizmi”, “Bir İslam Bahçesindeki Önemli Ağaçlar (hurma, incir, zeytin, nar, çınar, selvi ağacı, yaş ve sert kabuklu meyve ağacı)”, “Diğer Ağaç Türleri” dir.

Altıncı bölüm, "Bitkiler ve Çiçekler" başlığı altında ele alınmıştır. İslam bahçelerinin oluştuğu ve geliştiği bölgeler genellikle çöl iklimine sahiptir. Yazar, bu sıcak iklimde insanların ferahlatıcı gölgeli alanlara ihtiyaç duyduğunu ve bu nedenle serinletici bahçelerin, havuzların ve bol gölgeli bölgelerin oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu alanlar, yeşillikler, ağaçlar ve çiçeklerle desteklenerek zenginleştirilir. “Çiçeklerin, bahçelerde en az önem verilen unsur olduğu söylenebilir ki, bu bir dereceye kadar da doğrudur. Bununla beraber daha önce de belirttiği gibi, İslam kültüründe genel olarak çiçeklere karşı büyük bir rağbet olduğunu söylemek de doğrudur. Bilhassa, çiçek sevgisinin tutku halini aldığı ve tasarımda, çiçeklerin su ile gölgeden sonra ikinci sırada önemi haiz olmadığı Osmanlı Türkiye’sinde.” (s. 158)

Çiçeklerin bahçelerde kullanılmasının yanı sıra İslam sanatı olan çini, tezhip, ebru, miyatür, ahşap oymacılığı, dokuma gibi sanat dallarında da çiçek ve bitkilere sıkça yer verilmiş olup gül, lale, karanfil, sümbül gibi motifler kullanılmıştır. Altıncı bölümün alt başlıkları, “Kaynaklar”, “Çiçeklenme Dönemi”, “Arka Plan”, “Bahçıvanlık Tecrübesi”, “Şiirlerde, Seyehatnamelerde ve Sultanların Hatıralarında Çiçekler”, “İslam Sanatında Çiçekler”, “İslam Bahçesinin Özel Atmosferi”, “Sevgi Sembolü Olarak Çiçek”, “İslam Bahçesinde Nasıl Dikim Yapılır?”, “İslam Bahçesi İçin Bitki Seçimi”, “İklim ve Bakım Hakkında Notlar”, “Bahar Çiçekleri”, “Yaz Çiçekleri” dir.

Bahçe Sanatı’nın son bölümü “Bir Vak’a Çalışması: Highgrove Carpet Garden”dir. Clark, “Galler Prens’inin isteği üzerine yapılan ‘Carpet Garden’da (Halı Bahçesi) geleneksel çar-bağ’ın Birleşik Krallık’taki ilk yorumu” olması sebebiyle oldukça dikkat çekici olduğunu, bahçe tasarımının, Prens’in elinde bulunan iki halısı üzerine bu fikrin doğduğunu ve bu fikir üzerine çalışmalar yapılarak “Carpet Garden”ın elde edildiğini ifade etmiştir. Bu halılar şekil olarak bahçe halıları olmasa da stilize çiçek motifleri, renk, desen, kompozisyon bakımından bir bahçeyi anımsatmaktadır.

Yazarın, kitabında bu bölüme özel bir yer ayırmasının nedeni, Carpet Garden’in peyzajını oluştururken bizzat sahada bulunup görev almış olmasıdır. Bu

deneyim, yazarın bahçenin tasarım sürecini yakından gözlemlemesini ve anlatmasını sağlamıştır. Yazar, bahçenin tasarım ve inşasını oluştururken bu halılar ile renk ve desenlerin birebir uyumunun sağlanmasının zorluklarına değinmiştir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri hayata geçirmek için bu fırsatı değerlendirdiğini ifade etmiştir. (s. 191) Emma Clark, halıların ilham kaynağı olmasına rağmen asıl amacın, yeryüzündeki cennet tasavvuruna yakın bir bahçe yaratmak olduğunu vurgulamaktadır. Bahçenin nihai başarısını değerlendirirken, bitkilerin ve yapıların uyumunu göz önünde bulundurarak birlikte başarılı bir şekilde bir araya getirildiğini belirtmektedir. Kendisi bile bazı tereddütler yaşamış olsa da, bitkilerin ve yapıların uyumuyla sonuçtan memnun olduğunu ifade etmektedir. (s. 204)

"İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı" adlı eser, genel olarak akademik bir üslupla kaleme alınmakla birlikte, bazı noktalarda bu hususa tam anlamıyla dikkat edilmediği söylenebilir. Bununla birlikte kitap, genel anlamda akıcı bir dille kaleme alınmış ve konularla ilgili görsel materyallerle zenginleştirilmiştir. Yazar, konuyla ilgili ana kaynaklara da başvurmuştur. Aynı zamanda kitap, sadece konuyu teorik bir zeminde ele almamış, günümüz bahçe sanatına dair pratik bilgilere de yer vermiştir. Bu özellikleriyle kitap hem akademik bir bakış açısını sunmakta hem de okuyuculara uygulamaya dönük bilgiler sunarak kapsamlı bir kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

Sonuç olarak, "İslam Medeniyetinde Bahçe Sanatı" kitabı, İslam medeniyetinin bahçe sanatına olan derin ilgisini ve bu sanatın kültürel, dinî ve estetik önemini ortaya koyan bir eserdir. Kitap, okuyuculara İslam bahçelerinin güzelliklerini ve anlamlarını keşfetme imkânı sunarken, bu sanatın tarih boyunca nasıl evrildiğini ve günümüzde nasıl devam ettiğini de yer yer göstermektedir. Eser, bahçe sanatı ile ilgili yapılacak pek çok çalışmaya kaynaklık edecek ve bu meselelere ilgi duyan araştırmacılara ufuk verecek niteliktedir.